

A votják—tatár nyelvi kapcsolatok és történeti háttérük

I.

A votják nép életére és nyelvére gyakorolt tatár hatás jelentős. E hatás kutatása már a múlt század végén megindult (MUNKÁCSI 1884), majd az utóbbi évtizedekben, főleg votják kutatók munkássága révén, jelentősen megélénkült (erről l. TARAKANOV 1975). Ennek ellenére sok probléma maradt megoldatlan, sok kérdés vár további kutatásra, s hiányzik a problémakört összefoglalóan tárgyaló monográfia is.

Cikkemben, amely a votják nyelv tatár jövevényszavait feldolgozó nagyobb tanulmányom része, a következő kérdésekre igyekszem feleletet adni:

1. Milyen történelmi körülmények között zajlott le a votják—tatár nyelvi érintkezés?

2. Milyen szerepe volt az egyes votják nyelvjárásoknak a tatár elemek és sajtáságok átvételében? Vannak-e ezen a téren jelentősebb nyelvjárási eltérések?

3. Milyen volt a votják nyelvre gyakorolt tatár hatás, jellegét és intenzitását tekintve?

A votják—tatár érintkezések történetének tárgyalásakor csak azokra az eseményekre térek ki, amelyek közvetlen részei ezeknek a kapcsolatoknak, illetve amelyek segítségével a votják—tatár érintkezéseket beilleszthetjük a votják nép történetének általános folyamatába. A votják történelem itt nem tárgyalt kérdéseiről l. SZMIRNOV 1890; Ocserki; DOMOKOS 1975, 25—64.

A permi népek szétválását a 8. (HAJDÚ 1978. 213), a 9. (ZSIRAI 1937. 226), illetve a 9—10. századra (RÉDEI—RÓNA-TAS 1972. 289) teszik. A bolgár-törökök valószínűleg a 8. század második felében jelentek meg a Volga középső folyásánál, és a 8. sz. végén, a 9. század elején alakult ki a volgai bolgár birodalom. A zürjének éppen a bolgár-törökök nyomására költöztek északra. A fentiek nyelvi bizonyítéka, hogy az őspermibe körülbelül két tucat közép-bolgár jövevényszó került át. E szavak tehát a zürjén nyelv északi nyelvjárásaiban is megvannak (RÉDEI—RÓNA-TAS 1972. 281, 297).

A votjákok a zürjének északra költözése után is a volgai bolgár birodalom alattvalói maradtak, vagy legalábbis annak érdekkörébe tartoztak (Ocserki 22; VLADIKIN 1976. 63). Élénk kereskedelmet folytattak a Káma mentén a bolgárokkal, ennek egyik központja Zsukotyin városa volt. Valószínűleg megkezdődött a bolgárok beköltözése is a votjákok lakta területre. Ennek közvetett bizonyítékát szolgáltatják a jelenleg Glazov közelében (Udmurtia északi részében) élő beszermánok. Minden jel arra vall, hogy a beszermánok eredetileg bolgár-török nyelvet beszéltek és mohamedánok voltak. Korábban (a 13—14. században) délen, a Káma mellett éltek és ott sajátították el a délnyugati votják nyelvjárást. Később a tatárok nyomására északra költöztek, de meg-

őrizték nyelvjárásuk eredeti vonásait (TYEPLJASINA 1970. 18–19, 21, 243). Így érthető, hogy a csuvas jövevényszavak beáramlása a votjákba a 10. sz. után is folytatódott (RÉDEI—RÓNA-TAS 1974. 33) és a mai votjákban több mint száz csuvas jövevényszó mutatható ki (l. WICHMANN 1903). A bolgárok *ar*-nak nevezték a votjákat (Ocserki 22; a szó etimológiájáról l. ZSIRAI 1937. 224); ezt az elnevezést később a tatárok is átvették, sőt egy ideig az oroszok is használták. Az első hiteles adat a votjások *ar* nevére azonban csak 1379-ből való (DOMOKOS 1975. 26). A votjások a bolgárokat *biger*-nek (<? *bulgar*) hívták, majd később ezt a nevet a tatárokra vitték át. A tatár uralom korában a közvetlen votják—csuvas kapcsolatok valószínűleg fokozatosan megszűntek (másként: RÓNA-TAS 1978. 61), mivel a votjásokkal érintkező csuvasok részben beolvadtak a kipcsak nyelvet beszélő tatárokba és baskírokba (RÓNA-TAS 1978. 35, 63), részben — mint a beszermánok esetében láttuk — elvotjásokodtak.

Ha egyes vidékeken fenn is maradt a közvetlen votják—csuvas érintkezés lehetősége, az csak helyi jellegű és periférius lehetett.

A 10. században a votjások jelenlegi lakóhelyeiktől délebbre és nyugatabbra éltek. Ekkor kerültek kapcsolatba kelet felé mozgó cseremiszekkel. A két nép hosszú harcokat vívott a Vjatka menti földek birtoklásáért (SZMIRNOV 1890. 13, 17–18). A cseremiszekkel folytatott harcok a későbbi századokban is folytatódtak (a 16. sz.-ig?), s nyomuk maradt a votják népköltészetben (MUNKÁCSI 1887. 61–66) és a szókészletben (BERECZKI 1977).

A votják történelem következő, döntő fontosságú eseménye a tatár hódítás volt. 1206-ban lett Dzsingisz kán egész Mongólia ura, 1219-ben kezdte meg Közép-Ázsia meghódítását. Közép-Ázsia meghódítása után jelentős számú, törökül beszélő népesség került mongol uralom alá, akik később maguk is aktívan részt vettek a hódító harcokban. A törökök közt kipcsak nyelven beszélő törzsek is voltak. (Világtörténet III: 514) 1223-ban volt az első összeütközés a bolgár birodalom és a mongol-tatárok között, amikor a bolgárok csapdába csalták, legyőzték és jórészt megölték az oroszok elleni hadjáratból visszatérő mongolokat (BARTOLD 1968. 136). 1227-ben meghalt Dzsingisz kán, fia Ögödej kán lett 1229-ben az új nagykan. Emiatt csak 1236-ban indultak a mongolok újabb nyugati hadjáratra Dzsingisz kán unokája Batu kán vezetésével (Batu kán apja Dzsocsi volt, Dzsingisz kán legidősebb fia). A mongolok közép-ázsiai és kipcsak segédcapatokkal nyomultak előre (MatTat. 191) és még ugyanabban az évben elfoglalták a volgai bolgárok birodalmát, kirabolták, felégették, elpusztították a városokat, a lakosságot legyilkolták vagy foglyul ejtették. Majd folytatták tovább hadjáratukat, 1237-ben legyőzték az oroszokat, 1241-ben pedig Magyarországra is eljutottak (Világtörténet III: 514).

A meghódított bolgár birodalomban Batu kán helyőrségeket és helytartókat hagyott hátra, de a terület teljes pacifikálása nem történt meg, mert a bolgárok 1240-es felkelése után a vidéket 1241-ben ismét meg kellett hódítani, s ekkor hódították meg a mongol-tatárok a votják és cseremisiz földeket is a Káma alsó folyásánál (MatTat. 214; Ocserki 25).

Még Dzsingisz kán felosztotta fiai közt a hatalmas mongol birodalmat. Ennek során Dzsocsi és utódai kapták a birodalom nyugati részét, többek közt a Volga-vidéket is. Dzsocsi területéből alakult ki a kipcsak kánság, amely Arany Horda néven vált ismertté (Világtörténet III: 520). A Volga mellett Batu kán felépítette Szaraj városát, amely birodalma fővárosa lett. A város 1254-ben már állt, mert a mongoloknál követségben járt Rubruk szerzetes útleírásában már megemlíti (BARTOLD 1968. 136). A mongol birodalom központ-

jához fűződő szálak egyre lazábbakká váltak, s Berke kán (1257–1266) már egy gyakorlatilag önálló állam uralkodója volt, bár formálisan csak a 14. században történt meg az elszakadás (BARTOLD 1968. 138; Világtörténet III: 521). Az Arany Horda lakosságának legnagyobb része török (kipcsak) nyelvű volt (akik a mongol hódítások során kerültek mai lakóhelyükre), a kisszámú mongol réteg hamar szétszóródott és a kipcsak törzsek nyelvét kezdte használni. Általánosnak mondható az a nézet, hogy az Arany Horda uralkodó nyelve a kipcsak (tatár) volt. Maga a *tatár* név mongol eredetű, és eredetileg az egyik mongol törzs neve volt. A 13. században kezdték használni az Arany Hordában élő török nyelvű törzsek jelölésére. A mai tatár nyelv (kazáni tatár) kialakulásának kezdeteit a 13–14. századra tehetjük (Világtörténet III: 522; MatTat. 195; BARTOLD 1968. 138; KAKUK 1976. 68–69; RÓNA-TAS 1978. 66).

Az Arany Horda állama viszonylag fejlett feudális állam volt. A mongolok ugyan maguk nomadizáltak, de értettek hozzá, hogy felhasználják a meghódított népek kulturális és gazdasági vívmányait. Újra felépítették a bolgár birodalom városait, sőt új városokat is alapítottak, azokba iparosokat, kereskedőket telepítettek, pénzt verettek (BARTOLD 1968. 136–137), ismerték és használták az írást, irodalmi nyelvként a csagatájt használták (POPPE 1965. 70). Az elfoglalt területek lakosságát már az 1250-es években összeírták (emiatt a bolgárok többször felkelést szerveztek) és tőlük adót szedtek. Mint Plano Carpini feljegyezi a meghódított országok lakosai csapatokat adtak a mongoloknak, tizedet fizettek, prémadót adtak, eltartották a hivatalnokokat stb. (MatTat. 198).

Mint említettem 1240–1241-ben a Káma mentén élő votjákok is tatár uralom alá kerültek. A század közepén keletkezett *Ar* városa, amely a tatárok kormányzati központja lett. Innen irányították az adó beszedését az egész *ari* tartományban (Ocserki 25–26). A *Dökja* nemzetség mondája elmondja, hogy a Vala folyó (a Vjatka mellékfolyója) mentén lakó votjákok pénz és mókuszprém adót fizettek a tatároknak, ezt *Ar szk* (= *Ar*) városába vitték (DOMOKOS 1974. 29). Lehetséges, hogy már ekkor megkezdődött a kipcsak jövevényszavak átvétele a votjákba. Elsősorban a hatalmi gépezettel, adószedéssel kapcsolatos szavakra gondolhatunk. Más népekhez hasonlóan a votjákok sem vetették alá magukat ellenállás nélkül a tatár uralomnak. A votják nép mondái megőrizték ezeknek a harcoknak emlékét. A Kondrat vitézről szóló monda elmeséli, hogy „Akkoriban a tatárokkal ellenségeskedtek a votjákok. A tatárok gyakran rajtuk ütöttek, egész falvakat égettek fel, elvették vagyontárgyaikat is.” A továbbiakban Kondrat vitéz megöli a tatár kánt, elrabolja feleségét, hogy maga vegye feleségül, de a tatárok rajtaütnek és megölik. Egy másik mondai hős, Es-Terek Vumurt (= vízi szellem) segítségével legyőzi a tatárokat, de a rabul ejtett tatár lányt nem akarja átengedni Vumurnak, ezért az vízbe fullasztja a hőst. Az ellenállás másik (passzív) módja volt az elköltözés, elvándorlás. „A votjákok idővel megelégteltek a rablótámadásokat, s elköltöztek régi helyükről, három verszttel odébb, az erdőbe. Itt alapították meg ma is meglevő új falujukat.” — olvassuk az egyik mondában (DOMOKOS 1974. 3, 59–61, 65). A votjákok történetének már a 10. századtól kezdve legjellemzőbb vonása a szinte állandó keletre (és részben északra) vándorlás. A bolgárok, cseremiszek, tatárok, oroszok megjelenése mind arra készíteti és kényszeríti a votjákokat, hogy régi lakóhelyeiket feladva keletebbre költözzenek, beljebb húzódnak hatalmas erdőségeikbe. Az északon (a Vjatka felső folyása és a Csepca mentén) élő votjákok egyelőre nem kerültek az Arany

Horda uralma alá. A 13–14. században kezdtek a tatárok elől menekülő oroszok a Vjatka-vidéken megtelepedni. A votjások a területükön megjelenő oroszokat feltehetőleg nem fogadták barátságosan, de előbb-utóbb kénytelenek voltak beletörődni az oroszok jelenlétébe. Valószínűleg hamarosan megkezdődött az ismert folyamat, a votjások keletre szorítása, ezúttal a Csepca folyó mentén (SZMIRNOV 1890. 21). A 14. században a vjatkai oroszok annyira megsaporodtak és megerősödtek, hogy 1331-ben hadjáratot indítottak a tatárok ellen. Bárkákon lehajóztak a Vjatkán és Kámán, elpusztították Bolgár városát, majd útjukat a Volgán folytatva Szaraj városát is elfoglalták. A Vjatka-vidék központja Hlinov városa volt (a város neve később Vjatka, jelenleg Kirov), a vezető erőt földbirtokosok és kereskedők alkották. Vezetőiket választották, és egyes vélemények szerint (Ocserki 28) ebben az itt lakó cseremiszek és votjások is részt vettek volna. Erre azonban semmi bizonyíték nincs, sokkal valószínűbb SZMIRNOV (1890. 56–57) véleménye, aki szerint a vjatkaiak közbösek voltak a votjások iránt. 1379-ben a vjatkaiak újabb hadjáratot indítottak az Ari tartomány ellen, 1380-ban pedig maga Mamaj kán szenvedett vereséget az oroszoktól a kulikovói csatában. Ez már az Arany Horda hanyatlásának ideje, de Tahtamis kán még elég erős volt ahhoz, hogy 1391-ben unokaöccse Bektut herceg vezetésével sereget küldjön a Vjatka-vidék ellen. A tatárok egész a Csepca folyóig nyomultak előre és a Vjatka jobb partján a Csepca torkolata közelében megalapították Karinót, ahol helytartót és helyőrséget is hagytak és ahonnan adóztatták a vidéket (VASZILJEV—BEHTEREV 1870 34–37; Ocserki 27). Karino vidékén még ma is tatárok élnek (ТЪЕПЛЈАСИНА 1972), és valóban a Csepca lehetett valamikor a tatár–orosz határ, mert a 18. sz. elején a Csepctől délre élő votjások még a kazáni kormányzósághoz tartoztak. Ezzel az egész votjáság tatár uralom alá került. Ily módon természetesen a votják–tatár érintkezések lehetőségei is megnöttek. Ráadásul a 14. század második felében megindult a tatár lakosság költözése északra, a votjások (és cseremiszek) lakta vidékekre. Ennek oka az 1360-as, 1380-as években az Arany Hordában uralkodó feudális anarchia, az ezzel együttjáró rablóhadjáratok, valamint valószínűleg az is, hogy a nomadizáló kipesakok nagyobb számban választották a letelepült életmódot. Hogy a ma tatárok lakta helységekben valamikor votjások és cseremiszek éltek, azt a Kazántól északra és keletre levő települések megőrzött votják és cseremis eredetű nevei mutatják (MatTat. 220). A régi malmizsi, glazovi, szlobodai, szarapuli, jelabugai járásokban (tehát szinte a votjások lakta teljes területen) sok tatár falunak van votják neve, s a tatár telepesek a legészakibb votják területekig is eljutottak, hiszen nemcsak Karinóban, hanem Glazov vidékén is élnek ma tatárok (SZMIRNOV 1890. 53). A szorongatott votjások részben eltatárosodtak, részben elköltöztek. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a 14–15. században kezdődött meg az intenzív votják–tatár érintkezés, amely ezután több évszázadon át folytatódott, és amelynek nyomai fellelhetők a votjások nyelvében, szokásaiban, ruházatában. Ekkor kezdődhetett meg a mindennapi élettel, a termelő tevékenységgel, a lakással kapcsolatos jövevényszavak átvétele is.

Időközben az Arany Horda hanyatlása tovább folytatódott, Timur Lenk délről, az oroszok északról támadták, s a belső anarchiától is szenvedő birodalom, kisebb önálló kánságokra esett szét. Ezek egyike volt az Ulugh Mohamed vezette Kazáni Tatár Kánság, amely 1438-tól 1552-ig állt fenn. Ez a kor egyúttal a mai tatár nyelv kialakulásának kora is (Világtörténet III: 782, 786; KAKUK 1976. 70). A Kazáni Kánság megalakulása a votjások életében nem

hozott változást. A 15. század lényegében a gyengülő tatárok és erősödő oroszok folytonos háborúival telt el. A helyzetet a Vjatka-vidéken még bonyolította az, hogy az ott élő oroszok is harcoltak Moszkva központosító törekvései ellen. Az északi-orosz hercegek majd Moszkva már korábban is próbálta megszerezni a Vjatka-vidéket, s az egyes források szerint a 14. század végén névleg a moszkvai nagyherceg birtokába is került (VASZILJEV—BEHTEREV 1870. 24), de jogait még sokáig nem tudták érvényesíteni. Úgy látszik a votjákok ezekben a harcokban nem voltak érdekelve, mert II. Vasziljev moszkvai nagyherceg 1428-ban kelt adománylevele a vjatkai földről nem említi a votjákokat, tehát ekkor jogilag még nem voltak orosz alattvalók (SZMIRNOV 1890. 55). A karinói tatár feudálisok, akik ekkor ari hercegeknek nevezték magukat szintén Moszkva ellen harcoltak, hol mint a vjatkai oroszok, hol mint a kazáni kán szövetségesei (SZMIRNOV 1890. 54; Ocserki 32). A harc váltakozó sikerrel folyt, míg végül 1489-ben III. Iván, aki ekkorra már megerősítette hatalmát, nagy sereget küldött a Vjatka-vidék ellen, s azt végleg Moszkvához csatolta. Az erről szóló krónika a vjatkaiak (értsd vjatkai oroszok) mellett említést tesz az ar-okról (= votjákokról) és az ari hercegekről is. Ez utóbbiakat, miután behódoltak Moszkvának, meghagyták jogaikban (VASZILJEV—BEHTEREV 1870. 62). Ezzel a votjákok északi csoportja orosz alattvaló lett, s néhány évtized múlva hasonló sors várt a déli votjákokra is. IV. Iván 1552-ben foglalta el Kazánt. Az elfoglalt területek pacifikálása még eltartott néhány évig, a tatárok több felkelést is szerveztek, de ezeket 1557-re leverték, a vezetőik földjeit elkobozták; s ekkor a déli votják terület is Oroszország része lett (Ocserki 38).

A tatár uralom alatt élő votjákok gazdasági helyzete nem volt könnyű. A számtalan adófajta már önmagában is elég terhet jelentett volna, de ehhez hozzájárultak még a helyi feudális urak, a murzák önkényes követelései, rablásai. A zaklatások elől sok votják behúzódott az erdőségekbe, s SZMIRNOV (1890. 61) szerint a 16. században az erdők mélyén még éltek olyan votjákok, akik nem ismerték el a tatárok hatalmát és megőrizték sajátos függetlenségüket. Erre az időre visszaemlékezve mesélték elődeik életéről a votjákok, hogy „utak nem voltak, a hitet a felsőbbség nem bántotta, az adóért nem jött az adószedő”. Ezt a függetlenséget csak az adóösszeírók szüntették meg az orosz uralom idején. Ennek ellenére voltak, akik együttműködtek a tatárokkal (főleg a gazdagabbak), az adót a votják falusi bíró, a törö gyűjtötte össze, s valószínűleg már ekkor megjelentek az olyan falvak, amelyekben votjákok és tatárok együtt éltek. S valószínűleg a vegyes házasság sem lehetett elleneszenves a votjákoknak, mert pl. Es-Terek a tatárok ellen harcoló mondai votják hős így kiált fel a zsákmányolt tatár lány láttán: „Lámcsak, ez aztán a feleségnek való!” (DOMOKOS 1974. 65). Csak így válik érthetővé a votjákokra gyakorolt jelentős tatár hatás. Ez a feltehetőleg intenzív érintkezés azonban spontán módon folyt le. Nem találjuk, ebben a korban még nem is találhatjuk nyomát az erőszakos tatárosításnak. Ugyancsak nincs nyoma a votjákoknál a mohamedán vallás erőszakos terjesztésének, annak ellenéz, hogy ez az Arany Hordában már a 13—14. században elterjedt (BARTOLD 1968. 139).

1489, 1552 vagy 1557 nem jelentette a votjákok fölötti tatár uralom megszüntét. A Moszkvához csatolás közvetlenül és azonnal nem érintette a votjákok viszonyait. Bár az orosz alattvalóvá vált votjákok állami jobbágyság lettek és valamelyest adóterheik is csökkentek, közvetlen uraik továbbra is a tatár murzák maradtak. Az 1548-ban kiadott oklevél például feljogosítja a karinói

murzákat, hogy vezessék a votjákokat és ítélkezzenek fölöttük (SZMIRNOV 1890. 59). A tatár helytartókat felváltó orosz vajdák főleg a lakosság kifosztásával foglalkoztak, különösen sokat szenvedtek önkényüktől a votjákok. 1573–1574-ben a déli votjákok együtt harcoltak a cseremiszekkel az orosz uralom ellen, de úgy látszik hamar belefáradtak a harcba, mert a cseremiszeket magukra hagyva a malmizsi járás erdőrengetegeibe húzódtak (SZMIRNOV 1890. 60).

A szlobodai és hlinovi járás votjákjai az önkényeskedések elől tömegesen költöztek át a Csepca középső és felső folyásához (Ocserki 46). A kettős (tatár és orosz) elnyomás tükröződik a votják népköltészetben is. A Kalmez-hősök mondájában *solta* hős már nemcsak a tatárok, hanem az oroszok ellen is harcol és legyőzi őket (MUNKÁCSI 1887. 65). A kettős, sőt hármas kiszolgáltatottságot jól mutatja A murza, a vajda és Szenyka című monda. Ez arról szól, hogy Szenyka tanácsára a votjákok panaszt tesznek a vajdánál a nyakukra telepedett murza ellen. A vajda el is távolítja a murzát, de helyette saját embereit küldi a faluba adóért. Szenyka tanácsára a vajda embereit elkergetik, de ekkor meg ő követeli, hogy a falu lakói tartsák el, végül azonban őt is elkergetik (DOMOKOS 1974. 66 kk.). Talán ugyanebből a korból való az a votják mondás is, hogy „A tatár farkas, az orosz medve, a votják fogolymadár”. (MUNKÁCSI 1887. 188)

Fjodor Ivanovics cár 1587-ben megszüntette a votjákok függőségét a karinói murzáktól. Ez azt jelentette, hogy ettől kezdve közvetlenül Moszkvának adóztak (SZMIRNOV 1890. 62). De nem szűnt meg a kiszolgáltatottság. Különböző fogásokkal még a 17. század második felében is földeket foglaltak el a karinói tatárok a votjákoktól. Ez a folyamat jól nyomon követhető az összeírásokban. A votjákok 1683-ban kollektív panaszlevéllel fordultak a földfoglások miatt Moszkvához. De ebből a korból számos más panaszlevél is megőrződött. A föld megszerzésének egyik módja az volt, hogy a gazdag tatárok nem engedték kiváltani a zálogba tett földeket (LUPPOV 1931. 135).

A 16–17. században megindul az oroszok tömeges beköltözése a votjákok lakta területekre (Ocserki 40–41). Ettől kezdve a votják nép története szempontjából az orosz hatás nő, a tatár hatás pedig csökken. Az oroszok szorítják még keletebbre a votjákokat, úgyhogy egyes csoportjaik a Kámán túlra Baskíriába és Krasznoufimszk környékére költöznek (NASZIBULLIN 1978. 86–87). Valószínűleg az oroszok betelepülése következtében közeledtek az északi votjákok a déliekhez, kialakítva ezzel a Volga vidékén szokatlanul egységes nyelvterületüket (Ocserki 51). Az oroszok ellen lázadtak fel a votjákok más népekkel együtt 1662-ben, 1670-ben, 1708-ban (Ocserki 62, 86). A 17. század végén az északi votják területeken az oroszok már számszerint is többen vannak, mint a tatárok. 1678-ban a Csepca mentén 1420 udvart írtak össze, ezek 88,4%-a votjákok, 5,1%-a beszermánok, 4,7%-a oroszok és 1,8%-a tatárok birtokában volt (LUPPOV 1931. 122). A 17–18. században jelentősen megszaporodnak a votjákba átkerült orosz jövevényszavak, ami szintén a votják orosz kapcsolatok intenzitására utal. Az 1740-es években indul meg nagyobb mértékben a votjákok keresztelése, s ez szintén az orosz befolyást erősíti (SZMIRNOV 1890. 63).

A 17. század végére a votjákok elfoglalták mai lakóhelyeiket, a 18. és 19. században csak annyi változás történt, hogy újabb orosz telepések költöztek közéjük (LUPPOV 1931. 144). Ez azt jelenti, hogy a 17. század után csak azokban a (periférikus) nyelvjárásokban számolhatunk tatár hatással, amelyeket

tatár többség vesz körül. A 18. századi votják nyelvemlékek vizsgálata alapján TARAKANOV (1977. 99) is arra az eredményre jutott, hogy a török eredetű szavak többsége a 18. század előtt került a votjákba.

Bár a 18. és 19. században a votjakok és tatárok helyzete már nem sokban különbözött, mégis úgy tűnik, hogy a tatárok továbbra is megőriztek valamit korábbi aktivitásukból, vezető szerepükből. A 17—18. századi lázadásokban, parasztfelkelésekben a votjakok is részt vettek, de sokszor tatárok vagy baszkírok vezetése alatt. Pugacsov parasztfelkelése idején az Udmurtiában 1773—1774-ben működő felkelő csapatot is egy tatár paraszt Abzelil Szulejmanov vezette (GRISKINA 1976. 73). A 18—19. században tatár mesealakok (Aldar, Taz) jelentek meg a votják folklórában. Ezek a szereplők a népi bölcsesség képviselői, s míg korábban rámutatnak tatár voltukra, később már votják személyeknek tekintik őket (JASIN 1977. 117). Inkább csak kuriózumként említem, hogy a 19. század második felében Kazánban kiadott votják nyelvű, vallásos nyomtatványok egy része szinte szó szerinti fordítás a tatárból (MUNKÁCSI 1884. 70).

A votják—tatár kapcsolatok történetét ezzel le is zárhatjuk, nem mintha azok nem folytatódna mind a mai napig (bár jóval kisebb intenzitással, mint korábban), hanem mert az érintkezések legújabbkori története nyelvészeti, nyelvtörténeti szempontból nem mondható jelentősnek. A periférikus nyelvjárások ma is számottevő kapcsolatait pedig tanulmányom második részében tárgyalom.

Milyen tanulságokat kínál számunkra a votják—tatár kapcsolatok története? Megállapíthatjuk, hogy az érintkezések intenzív szakasza (a periférikus votják nyelvjárásokat nem számítva) mintegy négyszáz évig tartott, és kiterjed mind a votják, mind a kipcak—tatár nyelvtörténet több korszakára. Ezért a votják nyelv tatár jövevényszavait feltehetőleg több kronológiai rétegre lehet bontani, s a bennük mutatkozó hangmegfelelésekből talán tisztább képet kaphatunk majd egyes votják hangváltozások időbeli lefolyásáról. A kronológiai rétegek segítségével következtethetünk az egyes korszakokban a votjákra gyakorolt társadalmi, gazdasági és kulturális hatás jellegére és mértékére.

Az előadott történelmi körülmények alapján már most nyilvánvaló, hogy a hatás iránya elsősorban tatár → votják. Ezt feltételezi a tatároknak a votják történelem egyes korszakaiban játszott politikai, társadalmi és gazdasági vezető szerepe, a periférikus nyelvjárások területén pedig már számbeli fölényük is. Természetesen a tatárban is számolhatunk kisebb mértékű votják hatással, de ennek kutatása a jövő feladatai közé tartozik.

CSÚCS SÁNDOR

Irodalom

- BARTOLD, V. V. 1968: Сочинения V. Москва
 BERECSKI GÁBOR 1977: Permi-cseremiszi lexikális kölcsönzések. NyK 79: 57—77.
 DOMOKOS PÉTER 1974: Vatka meg Kalmez. Budapest.
 DOMOKOS PÉTER 1975: Az udmurt irodalom története. Budapest.
 GRISKINA, M. V. 1976: О распространении грамотности среди удмуртов в XVIII—XVIII веках. 200 лет удмуртской письменности. Ижевск. 69—74.
 HAJDÚ PÉTER 1978: Uráli nyelvrokonaink. Budapest.

- JASIN, D. A. 1977: Удмуртско-татарские связи по материалам удмуртского фольклора. Исследование финно-угорских языков и литератур в их взаимосвязях с языками и литературами народов СССР. Ужгород. 117—118.
- КАКУК ZSUZSA: 1976: Mai török nyelvek I. Budapest.
- LUPPOV, P. N. 1931: Северные удмурты в XVI—XVII веках. На удмуртские темы. Москва.
- MatTat: Материалы по истории Татарии. Выпуск I. Казань 1948.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1884: Votják nyelvmutatványok. Votják nyelvtanulmányok I. Ugor Füzetek 5. Budapest.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1887: Votják népköltészeti hagyományok. Budapest.
- NASZIBULLIN, R. S. 1978: Наблюдения над языком красноуфимских удмуртов. О диалектах и говорах южноудмуртского наречия. Ижевск. 86—151.
- Ocserki: Очерки истории Удмуртской АССР. I. Ижевск. 1958.
- POPPE, N. 1965: Introduction to Altaic Linguistics. Wiesbaden.
- RÉDEI KÁROLY—RÓNA-TAS ANDRÁS 1972: A permi nyelvek ősermi kori bolgár—török jövevényszavai. NyK 74: 281—298.
- RÉDEI KÁROLY—RÓNA-TAS ANDRÁS 1975: A bolgár-török—permi érintkezések néhány kérdése. NyK 77: 31—44.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1978: Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe. Budapest.
- SZMIRNOV, D. N. 1890: Вотяки. Историко-этнографический очерк. Казань.
- TARAKANOV, I. V. 1975: История изучения удмуртско-тюркских языковых контактов. SFU 11: 135—141.
- TARAKANOV, I. V. 1977: Тюркизмы в удмуртских диалектах по письменным памятникам XVIII века. Вопросы удмуртской диалектологии. Ижевск. 85—100.
- ТУЕРЛJАСИНА, Т. I. 1970: Язык бесермян. Москва.
- ТУЕРЛJАСИНА, Т. I. 1972: Из патронимии каринских татар. Советская тюркология 1972/5: 53—57. Баку.
- VASZILJEV, SZ.—BENTEREV, N. 1870: История вятского края. Вятка.
- Világtörténet III. Budapest. 1963.
- VLADIKIN, V. JE. 1976: Проблемы этнокультурного сотрудничества удмуртов с народами Поволжья. 200 лет удмуртской письменности. Ижевск. 62—68.
- WICHMANN, Y. 1903: Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. MSFOu. 21. Helsingfors.
- ZSIRAI MIKLÓS: 1937: Finnugor rokonságunk. Budapest.

Die wotjakisch-tatarischen sprachlichen Beziehungen und ihr geschichtlicher Hintergrund

I.

von SÁNDOR CSÚCS

Das deutsche Resümee folgt am Schluß des zweiten Teiles des Artikels.